

ΟΙ ΑΜΕΤΡΗΤΕΣ
ΟΨΕΙΣ
ΤΟΥ **ΩΡΑΙΟΥ**
ΣΤΗΝ
ΑΡΧΑΙΑ ΤΕΧΝΗ

THE COUNTLESS
ASPECTS
OF **BEAUTY**
IN
ANCIENT ART

Οι απόψεις που εκφέρονται στα κείμενα βαρύνουν αποκλειστικά τους συγγραφείς

© Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

© Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων

ISBN 978-960-386-368-7

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

ΟΙ ΑΜΕΤΡΗΤΕΣ
ΟΨΕΙΣ
ΤΟΥ **ΩΡΑΙΟΥ**
ΣΤΗΝ
ΑΡΧΑΙΑ ΤΕΧΝΗ

THE COUNTLESS
ASPECTS
OF **BEAUTY**
IN
ANCIENT ART

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Μαρία Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου

ΑΘΗΝΑ 2018

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ

ΕΚΘΕΣΗ

ΙΔΕΑ – ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δρ Μαρία Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου
Αρχαιολόγος, Διευθύντρια του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΗ – ΜΟΥΣΕΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δρ Μαρία Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου
Σαπφώ Αθανασοπούλου, Αρχαιολόγος-(ΜΑ) Μουσειολόγος
Δρ Δέσποινα Καλεσοπούλου, Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος

ΜΟΥΣΕΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Παντελής Φελέρης, Συντηρητής έργων τέχνης
και αρχαιοτήτων, Μουσειογράφος

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κέλλυ Δρακομαθιουλάκη, Τεχνολόγος Πολιτικός Μηχανικός

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Δρ Δέσποινα Ιγνατιάδου, Προϊσταμένη του Τμήματος Συλλογής Έργων Γλυπτικής, Δρ Γιώργος Καβαδιάς, Προϊστάμενος του Τμήματος Συλλογών Αγγείων, Έργων Μεταλλοτεχνίας και Μικροτεχνίας, Δρ Κώστας Νικολέντζος, Προϊστάμενος του Τμήματος Προϊστορικών, Αιγυπτιακών, Κυπριακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων

Αρχαιολόγοι Συλλογών

Δρ Χριστίνα Αβρονιάκη, Σαπφώ Αθανασοπούλου, Δρ Έλενα Βλαχογιάννη, Δρ Κατερίνα Βουτσά, Κατερίνα Κωσταντή, Δρ Ελένη Κωνσταντινίδη-Συβρίδη, Δρ Ευρυδίκη Λέκα, Δρ Κάτια Μαντέλη, Δρ Έφη Οικονόμου, Νομική Παλαιοκρασσά, Δρ Κώστας Πασχαλίδης, Δρ Βασιλική Πλιάτσικα, Δρ Μαρία Σάλτα, Δρ Χρυσάνθη Τσουλή, Αλεξάνδρα Χατζηπαναγιώτου, Δρ Μαρία Χιδιρόγλου

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΚΘΕΜΑΤΩΝ

Δρ Γεωργιάννα Μωραΐτου, Προϊσταμένη του Τμήματος Συντήρησης, Χημικών και Φυσικών Ερευνών και Αρχαιομετρίας
Συντηρητές έργων τέχνης και αρχαιοτήτων
Παναγιώτης Αθανασόπουλος, Δαυίδ Δέλιος, Κατερίνα Ιωαννίδου, Γεωργία Καραμαργιού, Ράνια Καψοκόλη, Τίνα Κουτούβαλη, Μάκης Μακρής, Παναγιώτης Λάζαρης, Ιωάννα Ντάλλα, Κατερίνα Ξυλινά, Γιάννης Παναγάκος, Σοφία Σπυριδάκη, Καλλιόπη Τσακρή

ΜΟΥΣΙΚΗ

Η μουσική της έκθεσης προέρχεται από το έργο Nina, Pinta, Santa Maria («1492 - Conquest of Paradise») του Βαγγέλη Παπαθανασίου (Vangelis)

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ

Μπέσσυ Δρούγκα, Προϊσταμένη Τμήματος Τεχνικής Υποστήριξης και Μουσειογραφίας
Κέλλυ Δρακομαθιουλάκη, Τεχνολόγος Πολιτικός Μηχανικός
Περικλής Μαλαμίτσης, Προϊστάμενος Τμήματος Διοικητικής και Οικονομικής Υποστήριξης
Ξανθήπη Μαλαμίτση, Διοικητικός
Βάσω Ιγγλέση, Διοικητικός

ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ

Παντελής Φελέρης, Γιάννης Παναγάκος

ΗΧΗΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Νίκος Καραπιπέρης

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΕΠΙΤΟΙΧΙΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Δρ Κάτια Μαντέλη

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Παντελής Φελέρης, Αθηνά Ιακωβίδου

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΠΟΠΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Horizonit.gr

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ ΥΠΟΕΝΟΤΗΤΑΣ ΑΡΩΜΑΤΟΣ

STAGEDESIGNOFFICE

ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

Εμμανουήλ Λιγνός «Κατασκευές για μουσεία και εκθεσιακούς χώρους»

ΞΥΛΙΝΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΒΑΘΡΩΝ

Τάσος Βαγγέλης

ΦΩΤΙΣΜΟΣ

Γιάννης και Κώστας Βελώνης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΦΩΤΙΣΜΟΥ

Κέλλυ Δρακομαθιουλάκη

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
NATIONAL ARCHAEOLOGICAL MUSEUM

ΔΩΡΗΤΕΣ

NATIONAL BANK
OF GREECE

ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΠΕΤΡΕΛΑΙΑ

Κοινοφελές Ίδρυμα
Ιωάννη Σ. Λάτση

ΜΕ ΤΗ ΣΥΜΒΟΛΗ

EST. **KORRES** 1996

ΧΟΡΗΓΟΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ:

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ:

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δρ Μαρία Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου
Αρχαιολόγος, Διευθύντρια του Εθνικού Αρχαιολογικού
Μουσείου

ΔΟΚΙΜΙΑ

Σαπφώ Αθανασοπούλου, Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος,
Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων, Τμήμα Συλλογών Αγγείων και
Έργων Μεταλλοτεχνίας και Μικροτεχνίας ΕΑΜ
Δρ Έλενα Βλαχογιάννη, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια
Αρχαιοτήτων, Τμήμα Συλλογής Έργων Γλυπτικής ΕΑΜ
Δρ Κατερίνα Βουτσά, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια
Αρχαιοτήτων, Τμήμα Συλλογών Προϊστορικών, Αιγυπτιακών,
Κυπριακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων ΕΑΜ
Δρ Μιμικά Γιαννοπούλου, Αρχαιολόγος, Μέλος της
Επιτροπής Πολιτισμού και Παιδείας, Πανεπιστήμιο Κρήτης
Δρ Βασίλης Γκανιάτσας, Καθηγητής Αρχιτεκτονικών
Συνθέσεων και Θεωρίας του Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού,
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών - ΕΜΠ
Δρ Δέσποινα Ιγνατιάδου, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη του
Τμήματος Συλλογής Έργων Γλυπτικής ΕΑΜ
Dr. Bernice Jones, Αρχαιολόγος, Ringling College of Art and
Design, Sarasota, US
Δρ Δέσποινα Καλεσοπούλου, Αρχαιολόγος -
Μουσειολόγος, Τμήμα Εκθέσεων, Επικοινωνίας και
Εκπαίδευσης ΕΑΜ
Δρ Θοδωρής Κουτσογιάννης, Ιστορικός Τέχνης, Έφορος
της Συλλογής Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων
Δρ Ελένη Κωνσταντινίδη-Συβρίδη, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια
Αρχαιοτήτων, Τμήμα Συλλογών Προϊστορικών, Αιγυπτιακών,
Κυπριακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων ΕΑΜ
Κατερίνα Κωσταντή, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων,
Τμήμα Συλλογών Προϊστορικών, Αιγυπτιακών, Κυπριακών
και Ανατολικών Αρχαιοτήτων ΕΑΜ
Δρ Μαρία Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Αρχαιολόγος,
Διευθύντρια του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου
Δρ Ευρυδίκη Λέκα, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων,
Τμήμα Συλλογής Έργων Γλυπτικής ΕΑΜ
Δρ Κάτια Μαντέλη, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων,
Τμήμα Συλλογών Προϊστορικών, Αιγυπτιακών, Κυπριακών
και Ανατολικών Αρχαιοτήτων ΕΑΜ
Ulrikka Mokdad, Textile artist and art historian, Guest
Researcher at the Centre for Textile Research (CTR), Saxo
Institute, University of Copenhagen
Κική Μπίρταχα, Αρχαιολόγος, Μέλος της Επιστημονικής
Ομάδας Ανασκαφών Ακρωτηρίου Θήρας
Δρ Γεωργιάννα Μωραΐτου, Συντηρήτρια, Προϊσταμένη του
Τμήματος Συντήρησης, Χημικών και Φυσικών Ερευνών και
Αρχαιομετρίας ΕΑΜ
Dr. Dimitri Nakassis, Associate Professor of Archaeology,
Dept. of Classics, University of Toronto, Canada.
Δρ Κώστας Νικολέντζος, Αρχαιολόγος, Προϊστάμενος
του Τμήματος Συλλογών Προϊστορικών, Αιγυπτιακών,
Κυπριακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων ΕΑΜ
Δρ Έφη Οικονόμου, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων,
Τμήμα Συλλογών Αγγείων και Έργων Μεταλλοτεχνίας και
Μικροτεχνίας ΕΑΜ
Νομική Παλαιοκρασσά, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια
Αρχαιοτήτων, Τμήμα Συλλογών Αγγείων και Έργων
Μεταλλοτεχνίας και Μικροτεχνίας ΕΑΜ
Δρ. Κώστας Πασχαλίδης, Αρχαιολόγος, Επιμελητής
Αρχαιοτήτων, Τμήμα Συλλογών Προϊστορικών, Αιγυπτιακών,
Κυπριακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων ΕΑΜ
Δρ Βασιλική Πλάτσικα, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια
Αρχαιοτήτων, Τμήμα Συλλογών Προϊστορικών, Αιγυπτιακών,
Κυπριακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων ΕΑΜ
Ιορδάνης Σαμανίδης, Χημικός (Ομίλος ΚΟΡΡΕΣ)
Δρ Καλλιόπη Σαρρή, Αρχαιολόγος, Ερευνήτρια,
Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης

Δρ Χρυσάνθη Τσούλη, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια
Αρχαιοτήτων, Τμήμα Συλλογής Έργων Γλυπτικής ΕΑΜ
Αλεξάνδρα Χατζηπαναγιώτου, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια
Αρχαιοτήτων, Τμήμα Συλλογών Αγγείων και Έργων
Μεταλλοτεχνίας και Μικροτεχνίας ΕΑΜ

Δρ Μαρία Χιδίρογλου, Αρχαιολόγος, Επιμελήτρια
Αρχαιοτήτων, Τμήμα Συλλογών Αγγείων και Έργων
Μεταλλοτεχνίας και Μικροτεχνίας ΕΑΜ

Dr. Diana Wardle, Αρχαιολόγος, Λέκτορας, University of
Birmingham, England

ΚΕΙΜΕΝΟΛΕΖΑΝΤΕΣ

Δρ Χριστίνα Αβρονιδάκη, Σαπφώ Αθανασοπούλου,
Δρ Έλενα Βλαχογιάννη, Δρ Κατερίνα Βουτσά,
Δρ Δέσποινα Ιγνατιάδου, Δρ Γιώργος Καββαδίας,
Δρ Δέσποινα Καλεσοπούλου, Παναγιώτα Κουτσιανά,
Κατερίνα Κωσταντή, Δρ Ελένη Κωνσταντινίδη-Συβρίδη,
Δρ Ευρυδίκη Λέκα, Δρ Κάτια Μαντέλη,
Δρ Κώστας Νικολέντζος, Δρ Έφη Οικονόμου,
Δρ Κώστας Πασχαλίδης, Δρ Βασιλική Πλάτσικα,
Δρ Μαρία Σάλτα, Δρ Μαρία Σελέκου, Δρ Χρυσάνθη Τσούλη,
Αλεξάνδρα Χατζηπαναγιώτου, Δρ Μαρία Χιδίρογλου

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ ΔΟΚΙΜΙΩΝ

Δρ Χριστίνα Αβρονιδάκη, Δρ Έλενα Βλαχογιάννη,
Δρ Ελένη Κωνσταντινίδη-Συβρίδη

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΛΕΖΑΝΤΩΝ

Σαπφώ Αθανασοπούλου, Δρ Δέσποινα Καλεσοπούλου

ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΙΚΟΥ

Καλλιόπη Σπύρου

Φοιτητές πρακτικής άσκησης

Νίκος Αντωνόπουλος, Μαρία Βασάλου
Τμήμα Διοίκησης, Οικονομίας και Επικοινωνίας
Πολιτιστικών και Τουριστικών Μονάδων, ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Φωτογραφικό Αρχείο Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου
Ελευθέριος Α. Γαλανόπουλος
Τάσος Βρειτός, Hans Rupprecht Goette, Ηλίας Ηλιάδης,
Σωκράτης Μαυρομάτης, Ειρήνη Μίση, Κική Μπίρταχα,
Κώστας Ξενικάκης, Γιάννης Πατρικιάνος, Σπήλιος Πίστας,
Στέλιος Σκουρλής, Δέσποινα Σπύρου, Στέφανος Στουρνάρας,
Γιώργος Φαφαλής, Παντελής Φελέρης, Φωτ. Αρχείο ΕΦΑ
Αργολίδας, Φωτ. Αρχείο ΕΦΑ Βοιωτίας, Φωτ. Αρχείο ΕΦΑ
Δυτικής Αττικής, Φωτ. Αρχείο Αρχαιολογικού Μουσείου
Ηρακλείου, Φωτ. Αρχείο ΕΦΑ Ιωαννίνων, Φωτ. Αρχείο ΕΦΑ
Κοζάνης, Φωτ. Αρχείο ΕΦΑ Μεσσηνίας, Φωτ. Αρχείο
ΕΦΑ Φθιώτιδας και Ευρυτανίας, Φωτ. Αρχείο Department
of Classics, University of Cincinnati, Φωτ. Αρχείο
Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek, Μόναχο
(φωτογράφος Renate Kühling)

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Ελένη Κώτσου

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Βασιλική Κρεββατά

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Στέλιος Σκουρλής

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Παντελής Φελέρης, Αθηνά Ιακωβίδου

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Παπαδόπουλος, www.printing.gr, Αθήνα

Μερική άποψη της έκθεσης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ	12
ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	16

ΑΕΣΘΗΤΙΚΑ ΑΕΤΕΡΝΑ

ΑΡ. ΚΑΤ. 1-14	22
ΜΑΡΙΑ ΛΑΓΟΠΑΝΝΗ-ΓΕΩΡΓΑΚΑΡΑΚΟΥ Η αναζήτηση του Ωραίου	35
ΑΡ. ΚΑΤ. 15-17	49
ΔΙΜΙΤΡΙ ΝΑΚΑΣΣΙΣ Beauty in clay: Aesthetics and script in Mycenaean Greece	51
ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΚΑΝΙΑΤΣΑΣ Το «καλόν» στην αρχαία ελληνική τέχνη ως αποκάλυψη αλήθειας και υπόσχεση του αγαθού: Μια οντολογική προσέγγιση στα τέχνεργα	57
ΜΙΜΙΚΑ ΠΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Η τέχνη και οι όψεις του Ωραίου στη φιλοσοφική σκέψη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη	69
ΑΡ. ΚΑΤ. 18-34	78
ΜΑΡΙΑ ΛΑΓΟΠΑΝΝΗ-ΓΕΩΡΓΑΚΑΡΑΚΟΥ Οι αμέτρητες όψεις του Ωραίου στην αρχαία τέχνη	87

ΤΟ ΩΡΑΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΕΠΙΘΥΜΗΤΟ

ΜΑΡΙΑ ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Η έννοια και η εικόνα της ομορφιάς μέσα από την αρχαία ελληνική λογοτεχνία και τα αρχαιολογικά ευρήματα	135
ΑΡ. ΚΑΤ. 35-42	147
ΕΦΗ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Η αέναη επιδίωξη της ομορφιάς	153
ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΣΑΡΡΗ Αισθητική και ενδυμασία στη Νεολιθική εποχή	163
Αρ. Κατ. 43-45	175
BERNICE R. JONES Costumes of Beauty	177
ΑΡ. ΚΑΤ. 46-52	191
ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΤΣΟΥΛΗ Το ένδυμα στους ιστορικούς χρόνους	195

ΣΑΠΦΩ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ - ΝΟΜΙΚΗ ΠΑΛΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ - ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Τα υποδήματα στην αρχαία Ελλάδα μέσα από τα έργα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. <i>Κρηπίδες, τροχάδες, ενδρομίδες και εμβάδες</i>	209
ΑΡ. ΚΑΤ. 53-71	237
ΕΛΕΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ-ΣΥΒΡΙΔΗ Το Μυκηναϊκό κόσμημα. Υλικά, τεχνικές και αισθητική	245
ΑΡ. ΚΑΤ. 72-91	255
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΙΓΝΑΤΙΑΔΟΥ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Χρήσεις και συμβολισμοί των κοσμημάτων. Από τη Γεωμετρική έως και τη Ρωμαϊκή εποχή	265
ΑΡ. ΚΑΤ. 92-105	282
ΕΛΕΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ-ΣΥΒΡΙΔΗ Κομμώσεις και κόσμηση μαλλιών στο Προϊστορικό Αιγαίο	289
ΑΡ. ΚΑΤ. 106-107	302
ΕΛΕΝΑ ΒΛΑΧΟΠΙΑΝΝΗ Κόμης Τέχνη. Οι κομμώσεις στον ελληνορωμαϊκό κόσμο και οι σημειολογικές τους προεκτάσεις	303

ΠΡΟΒΑΛΛΟΝΤΑΣ ΤΟ ΣΩΜΑ

ΚΑΤΙΑ ΜΑΝΤΕΛΗ Τα ειδώλια ως ολογράμματα αισθητικής του Νεολιθικού πολιτισμού στην Ελλάδα: Η απόδοση της ανθρωπίνης μορφής	321
ΚΙΚΗ ΜΠΙΡΤΑΧΑ Επαναπροσδιορίζοντας το «ωραίων» στα κυκλαδικά ανθρωπόμορφα ειδώλια	333
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΣΤΑΝΤΗ Απεικονίσεις και συμβολισμοί του γυμνού σώματος στην Αιγαιακή Χαλκοκρατία	345
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΛΙΑΤΣΙΚΑ Αναζητώντας την ιδανική Μυκηναία: το αισθητικό ιδεώδες της γυναικείας μορφής στη Μυκηναϊκή εποχή	355
ΑΡ. ΚΑΤ. 108	370
ΚΩΣΤΑΣ ΝΙΚΟΛΕΝΤΖΟΣ - ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Αναζητώντας το ανδρικό ιδεώδες στον Μυκηναϊκό κόσμο	371
ΜΙΜΙΚΑ ΠΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Η Γυμνότητα στην αρχαία ελληνική τέχνη	383

Η ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΘΟΔΩΡΗΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ	
Η αναβίωση του αρχαιοελληνικού κάλλους στις εικαστικές τέχνες του Νεοκλασικισμού	399
ΕΥΡΥΔΙΚΗ ΛΕΚΑ	
Η κόσμηση των αγαλμάτων. Η χρήση και η αισθητική του χρώματος στην αρχαία γλυπτική	417
ΓΕΩΡΓΙΑΝΝΑ ΜΩΡΑΪΤΟΥ	
Η συμβολή της Χημείας στην ανάδειξη του Ωραίου. Πώς συντηρήθηκαν ο Έφηβος του Μαραθώνα και ο Ποσειδώνας του Αρτεμισίου στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο την περίοδο 1925-1934	433
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΑΛΕΣΟΠΟΥΛΟΥ	
Η αναζήτηση των χαμένων αισθήσεων στην αρχαιολογία: πειραματικές δημιουργίες και αισθητηριακές προσλήψεις	445
ULRIKKA MOKDAD	
Reconstructing ancient patterns on ceramics in weaving	457
DIANA WARDLE	
Replicating Aegean Bronze Age Costume	463
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΒΟΥΤΣΑ	
Αρωματικά έλαια κατά τη Μυκηναϊκή εποχή	475
ΑΡ. ΚΑΤ. 109-114	485
ΙΟΡΔΑΝΗΣ ΣΑΜΑΝΙΔΗΣ	
Αρχαιολογία των αισθήσεων / Άρωμα	489
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	497
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ – ΣΕΙΡΩΝ	504

Μερική άποψη της έκθεσης

BEAUTY IN CLAY: AESTHETICS AND SCRIPT IN MYCENAEAN GREECE

DIMITRI NAKASSIS

At first glance, the inclusion of Linear B in an exhibit on beauty might seem absurd¹. The very name of the script is dry and unimaginative. The objects on which it was inscribed – clay tablets, sealings, labels, and clay transport vessels – are not especially noted for their beauty. The exclusively administrative content of Mycenaean texts is likewise not conducive to a study of aesthetics: even John Chadwick described them as “drab and lifeless documents”². The Greek word *καλός* (“beautiful”), for example, is not to be found in the extant lexicon of Mycenaean Greek.

Despite these limitations, careful examination of the Linear B texts shows that there is beauty in clay. This beauty is, of course, very much in the eye of the beholder: in this case, the eye of the individuals who wrote in Linear B, whom I will call “scribes” for convenience, even though we do not know what they would have been called in the Bronze Age, and they were likely elite administrators rather than mere copyists. Through careful attention to the practices of these scribes, we can begin to appreciate the aesthetics of Linear B.

Although these aesthetics cannot compare in grace and refinement with those of an Archaic *kouros* or a Macedonian gold wreath, analytically they may be more revealing. Because Linear B was used exclusively to track the administrative operations of the Mycenaean palace, writing had an exceedingly limited circulation. Not only was literacy restricted to a narrow administrative elite, but these texts were also temporary documents that would have been kept for a year at most before being recycled or reused. The Linear B tablets, in contrast to *kouroi* or gold wreaths or even stone inscriptions, were never meant for display, and so their aesthetic principles reflect, in a very direct and unmediated way, those of the scribes that made and used these documents.

Tablets

Mycenaean scribes organized their texts so that they communicated information effectively and elegantly. For instance, they drew horizontal lines to distinguish each row of text, and used larger letters to distinguish important information or to divide a longer text into sections. They also sometimes carefully structured their texts into columns, almost the same way that we might draw a table. The best example of this is Pylos Cn 608 (fig. 1), which we can translate roughly as follows (the words in italics are all place-names in western Messenia; PIGS represents the ideogram):

1. I thank the Director of the National Archaeological Museum, Dr. Maria Lagogianni-Georgakarakos, for the invitation to contribute this article; I also thank the archaeologists and the curators of the Department of Prehistoric, Egyptian, and Anatolian Antiquities, for their enthusiastic support of the Pylos Tablets Digital Project, which takes place under the auspices of the University of Cincinnati and in affiliation with the American School of Classical Studies at Athens. Andrew Riggsby, Kevin Pluta and Tom Palaima provided invaluable assistance, for which I am grateful. This paper would have been impossible to write without Tom’s meticulous published work, which is a perpetual source of inspiration and insight.
2. Chadwick 1976, ix.

.1	thus will fatten	fatted pigs
.2	the community officials:	
.3	<i>Piswā</i>	PIGS 3
.4	<i>Metapā</i>	PIGS 3
.5	<i>Petⁿnos</i>	PIGS 6
.6	<i>Spⁿagiānes</i>	PIGS 2
.7	<i>Apⁿus</i>	PIGS 2
.8	<i>Agrēwā</i>	PIGS 2
.9	<i>Elatos</i>	PIGS 3
.10	<i>Kⁿaradroi</i>	PIGS 2
.11	<i>Rⁿion</i>	PIGS 2

The scribe who wrote this tablet has expertly arranged it to present the information in a tabular form³. In the introductory header of the document, the word for “fatted pigs” (*si-a₂-ro*, /sⁿalons/, cf. *σίαλος*) is located above the ideogram for the fatted pigs (*sus+Sl*; the ideogram for pig is here ligatured with the syllabic sign *Sl*, an abbreviation for *si-a₂-ro*) and the number of each (indicated with a red rectangle in fig. 1). The word for “community officials” (*o-pi-da-mi-jo*, /*opidāmioi*/, cf. *ἐπιδήμιοι*) is located above the names of the nine major communities to which the officials in question belonged (indicated with a blue rectangle in fig. 1). The word order seems to have been intentionally manipulated to achieve this result, since we would normally expect the subject to immediately follow the verb⁴. Thus the nouns in the introductory header effectively serve as headings for the two columns below.

To our modern eyes such an arrangement seems unremarkable, but in fact tables, even of this simple sort, are exceedingly rare in antiquity. Tables were never the preferred mode of formatting tablets in early Mesopotamian writing, even those involving complex calculations, and a survey of the Roman evidence likewise finds that tables are exceptionally rare⁵. Indeed, most Linear B tablets are not so clearly organized, but are rather structured as simple lists. This is even true of sets of tablets that record repetitive information that would be amenable to a tabular format.

Of course, the arrangement of Cn 608 as a kind of a table probably has nothing to do with data analysis. The tabular format doesn’t help the scribe or another administrator to do any real work, beyond perhaps facilitating them to tally up the total number of fatted pigs expected by the palace. This is hardly a difficult arithmetic operation, especially compared to the much more complex calculations that scribes regularly engaged in. I suspect, rather, that the scribe of this tablet – Hand 1, the “master scribe” of Pylos – arranged Cn 608 in this way because it was visually pleasing and neat. Indeed, it is common for Mycenaean scribes to organize texts in ways that are not only efficient, but also elegant. This is most easily visible in texts that bear evidence of extensive erasure and re-writing, where we can see the scribe struggling with how to best organize the information. Through the study of such practices, we can appreciate a kind of scribal aesthetic. What is particularly interesting is that although this aesthetic is broadly shared by Linear B scribes, it is not universal across the Bronze Age Aegean: the scribes of Linear A, the undeciphered script from which Linear B was developed, do not participate in the same scribal aesthetic. Linear A tablets are not ruled and do not present information in a tabular format.

Fig. 1. Pylos tablet Cn 608, with columns indicated (courtesy of the Department of Classics, University of Cincinnati).

3. Palaima 2011, 100-103.
 4. Hill 2002, 42-43.
 5. Robson 2004, Riggsby, forthcoming.

Fig. 2. Close up of Pylos table Cr 868 and the DEER ideogram (courtesy of the Department of Classics, University of Cincinnati).

Fig. 3. Pylos tablet Ea 781 (courtesy of the Department of Classics, University of Cincinnati).

Fig. 4. Comparison of the *qo* syllabogram from Ea 781 and Ea 782 (courtesy of the Department of Classics, University of Cincinnati).

Signs

Scribes also had an aesthetic sense when it came to writing signs. For example, the scribe of Pylos tablet Cr 868 (an unidentified member of “Class i”) carefully drew a delicate ideogram that represents a deer, showing the deer’s head in profile (fig. 2). Thomas Palaima has suggested that these scribal representations were influenced by images of deer from the wall paintings of the palace, and hence that the scribes “derived their artistic inspiration from their surroundings”⁶.

Mycenaean scribes also drew more elaborate syllabograms on occasion⁷. For example, the scribe who writes Pylos Ea 781 (Hand 26) draws more elaborate signs when they are the full height of the tablet (just over 2 cm), especially at the beginning of the tablet (fig. 3). The first sign of the text is an elaborate *qo*, whose upper horizontal undulates slightly (fig. 4, left). The same scribe,

6. Palaima 1992, 74.

7. Palaima 1988, 21, 26.

when writing the same sign in smaller letters (about 1 cm) on Ea 782, simplifies the sign by flattening the undulation (fig. 4, right). Both ideographic and syllabic signs, then, are liable to be drawn with special care by Mycenaean scribes.

What explains this practice? Scribes tend to draw their signs more elaborately when those signs are larger and positioned in a more prominent location, such as at the beginning of an important word. Because writing in the Mycenaean world was so narrowly employed – indeed, all indications are that writing in Linear B was a protected technology whose focus was thoroughly administrative – our first instinct is to understand these elaborations in administrative terms⁸. While we cannot rule out the possibility that there were practical advantages to writing elaborate signs, it seems much more likely that this practice reflects a scribal aesthetic. That is to say, scribes were accustomed to drawing signs much more delicately than was strictly necessary. They did not always do so, of course; as Palaima points out, the writing of Mycenaean scribes must have been affected by a variety of factors, such as how experienced they were, how quickly they were working, how familiar they were with the subject, and so on⁹. When they were able, however, scribes did take care to inscribe their signs carefully, just as they took care to organize information on the tablet in an elegant fashion. We also see the same impulse when Linear B signs are painted on stirrup jars. Many scholars have noted that stirrup jars often bear highly elaborated signs; the size of these painted signs varies but is always much greater (i.e., 10 cm or more in height) than that of their counterparts incised on tablets. As with tablets, however, it is not always the case that painted signs are elaborate; simple, linear designs are equally common¹⁰.

The scribal aesthetic eye

We can also discern a scribal aesthetic through the language that they used to do their administrative work. Although scribes never, in the texts that are preserved, comment on the beauty of an artifact, they do make qualitative judgements. Thirty-two axles (*a-ko-so-ne*, ἄξονες) are declared by one Pylian scribe to be “worse” (*ka-zo-e*, probably /*kakio^hes*/, cf. *κακίονες*, the comparative of *κακός*), whereas at Knossos textiles and chariot wheels are judged “(of) better (quality)” (neuter plural *a-ro₂-a*, /*ario^ha*/, an ancient comparative later replaced by *ἀρείων*). It is doubtful that these all represent aesthetic judgements, especially when they describe chariot axles and wheels; more likely, these are evaluations of their functional qualities. The case of the textiles is more ambiguous, since Mycenaean scribes seem to differentiate between various grades of textiles. In three cases, “better” textiles are also designated as *e-qe-si-ja* (/*hek^wesia*/), apparently indicating that it is appropriate for the high-ranking officials known as *e-qe-ta* (/*hek^wetai*/), commonly rendered “followers” but are better understood as “agents who cause to follow”¹¹. Many of these textiles were decorated, and so the judgement of textile quality is not simply functional, but includes some aesthetic discernment.

A clearer view into the scribal aesthetic is the Pylos Ta series, which is an inventory of furniture and utensils associated with feasting ceremonies. Thomas Palaima has suggested that this inventory represents a sophisticated solution

8. Pluta 2011, 299.

9. Palaima 1988, 21.

10. Judson 2013. On the aesthetics of writing on the Inscribed Stirrup Jars, see also Zurbach 2006.

11. Palaima 2015.

Fig. 5. Pylos tablet Ta 714 (courtesy of the Department of Classics, University of Cincinnati).

to a difficult administrative problem, namely to create a concise and clear catalog of about 60 different artifacts¹². The manner in which the scribe of this series (Hand 2) chooses to describe these artifacts thus provides an insight into the scribal aesthetic eye. His methods of description are complex: he does note the type of artifact, of course, but also additional information to differentiate it, such as its size, material, condition, and decorative motifs. A translation of just one of these 13 tablets is sufficient to illustrate the sophistication of Hand 2's descriptions (fig. 5):

Ta 714

1. Throne, of rock crystal, inlaid with blue glass paste and green paste and gold; back-rest,
2. inlaid in gold with figures of men and with heads of *se-re-mo* in gold and with palm-trees in gold,
3. and with palm-trees in blue glass paste, 1. Footstool inlaid with blue glass paste and green paste and gold and with golden bars, 1.

The artifacts that Hand 2 is describing are obviously intricate and composite, and his descriptions are therefore necessarily complex. In three other entries in the Ta series, moreover, Hand 2 describes five tripods as Cretan-made (*ke-re-si-jo, we-ke, /Krēsīowergēs/*), in a rare use of an ethnic to designate an artifact's style or origin¹³. Two of these entries include the word *Aīyeúç* (spelled as *a₃-ke-u* or **34-ke-u*), which is most plausibly identified as the personal name of a craftsman. As Palaima points out, this suggests that scribes and administrators had the ability to identify not only regional styles, but the products of individual workshops¹⁴.

In sum, the few glimpses that the lexical content of the tablets give us into the aesthetic judgment of scribes suggest that it is very advanced. They are capable of making sophisticated assessments of complex artifacts and they apparently have a highly developed vocabulary with which to describe materials, motifs and workmanship. Considering that the Mycenaean had a long history as consumers and producers of sophisticated craft products, and that the scribes who wrote our tablets were almost certainly members of the administrative elite, it is perhaps not surprising to find that the tablets reflect a refined artistic understanding¹⁵.

12. Palaima 2000.

13. Palaima 2003.

14. Palaima 2003, 199.

15. We can compare this to the complex understanding of iconography evidenced earlier in the Late Bronze Age at Pylos, in the newly-excavated tomb of the "Griffin Warrior": Davis - Stocker 2016.

Conclusions

Despite their limitations, then, the Linear B tablets do have a contribution to make to Mycenaean aesthetics. The scribes were careful to organize information in clear and elegant formats that resemble modern tables in form (if not as an organizational or informational device), and there is a clear impetus for them to draw signs that are not simply clear, but elaborate. That is to say, there seems to be a consistent effort on the part of scribes to produce well-ordered, aesthetically pleasing documents. Although I have not discussed them here, the occasional drawings that scribes made on the reverses of tablets (fig. 6) are also consistent with this general picture¹⁶. What counted as pleasing to the writers of Linear B was apparently not the same as that of writers of Linear A, suggesting that this aesthetic is not only well-developed but also distinctive. The scribes also recognized, and had a developed vocabulary for describing, the qualities of the artistic products that surrounded them.

BIBLIOGRAPHY

- Chadwick 1976: J. Chadwick, *The Mycenaean World*, Cambridge.
- Davis - Stocker 2016: J. Davis - S. Stocker, The Lord of the Gold Rings: The Griffin Warrior of Pylos, *Hesperia* 85, 627-655.
- Hill 2002: D. Hill, *Observations on Clause Structure in the Linear B Pylos Corpus*, Master's report, The University of Texas at Austin.
- Judson 2013: A. Judson, The Linear B Inscribed Stirrup Jars, *Kadmos* 52, 69-110.
- Palaima 1988: T. G. Palaima, *The Scribes of Pylos*, Rome.
- Palaima 1992: T. G. Palaima, Mycenaean Scribal Aesthetics, in R. Laffineur - J. Crowley (eds.), *ΕΙΚΩΝ. Aegean Bronze Age Iconography: Shaping a Methodology*, *Aegaeum* 8, Liège, 63-75.
- Palaima 2000: T. G. Palaima, The Pylos Ta Series: From Michael Ventris to the New Millennium, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 44, 236-237.
- Palaima 2003: T. G. Palaima, The Inscribed Bronze "Kessel" from Shaft Grave IV and Cretan Heirlooms of the Bronze Artist Named "Aigeus" *vel sim.* in the Mycenaean Palatial Period, in Y. Duhoux (ed.), *Bricciaka. A Tribute to W. C. Brice*, *Cretan Studies* 9, Amsterdam, 187-201.
- Palaima 2011: T. G. Palaima, Scribes, Scribal Hands and Palaeography, in Y. Duhoux - A. Morpurgo Davies (eds.), *A Companion to Linear B: Mycenaean Greek Texts and their World*, Vol. 2, Leuven 2011, 33-136.
- Palaima 2015: T. G. Palaima, The Mycenaean Mobilization of Labor in Agriculture and Building Projects: Institutions, Individuals, Compensation and Status in the Linear B Tablets, in P. Steinkeller - M. Hudson (eds.), *Labor in the Ancient World*, Dresden, 617-648.
- Pluta 2011: K. Pluta, *Aegean Bronze Age Literacy and its Consequences*, Ph.D. thesis, The University of Texas at Austin.
- Riggsby, forthcoming: A. Riggsby, *Mosaics of Knowledge: Representing Information in the Roman World*, Oxford.
- Robson 2004: E. Robson, Accounting for Change: The Development of Tabular Bookkeeping in Early Mesopotamia, in M. Hudson - C. Wunsch (eds.), *Creating Economic Order: Record-keeping, Standardization, and the Development of Accounting in the Ancient Near East*, Bethesda, 107-144.
- Zurbach 2006: J. Zurbach, Les vases inscrits en linéaire B : tentative d'interprétation globale, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung* 121, 13-71.

Fig. 6. Pylos tablet Cn 1287, reverse, showing the drawing of a labyrinth (courtesy of the Department of Classics, University of Cincinnati).

¹⁶ On these scribal drawings, see especially Palaima 1992.